

เศรษฐกิจชุมชน: พลังเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนรากฐานแห่งความมั่นคง

Community Economy: The Power of Community Enterprise Networks as a Foundation of Stability

ทศพร แก้วขวัญไกร¹

Thossaporn Kaewkaunkhri

Received: November 13, 2024

Revised: January 25, 2025

Accepted: January 30, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ถึงแนวคิดเครือข่าย เครือข่ายสังคม จากการรวมกลุ่มของเครือข่ายภายในหรือภายนอกชุมชน ที่มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์เหมือนกัน มาจัดการเครือข่ายอย่างมีประสิทธิภาพ และวิเคราะห์ถึงแนวคิดใหม่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสู่กิจการเพื่อสังคมและขยายฐานเครือข่ายกับผู้ประกอบการที่เสียเปรียบทางสังคม พบว่า ในการยกระดับของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนต่อกิจการธุรกิจและสร้างโอกาสให้กับกลุ่มชายขอบต่างๆ ที่สังคมอาจมองว่าเป็นจุดอ่อนของสังคม ให้เป็นจุดแข็งในการสร้างธุรกิจชุมชนให้เกิดทรงพลังทุกระดับ ทุกชนชั้นและทุกกลุ่มคนในสังคม

คำสำคัญ: เศรษฐกิจชุมชน, เครือข่าย, วิสาหกิจชุมชน, ความมั่นคง

Abstract

This academic article aimed to analyze the concept of networks and social networks from the integration of networks within or outside the community with the same goals and objectives to manage the network effectively and analyze new concepts of community enterprise networks to social enterprises and expand the

¹ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์; Buriram Rajabhat University

Corresponding author, e-mail: Keawkaunkhai578@gmail.com, Tel. 085-4144214

network base with socially disadvantaged entrepreneurs. This aimed to elevate community enterprise networks to business operations and create opportunities for marginalized groups, which society may view as weaknesses to be strengths in creating powerful community businesses at all levels, classes, and groups in society.

Keywords: community economy, networks, community enterprise, stability

บทนำ

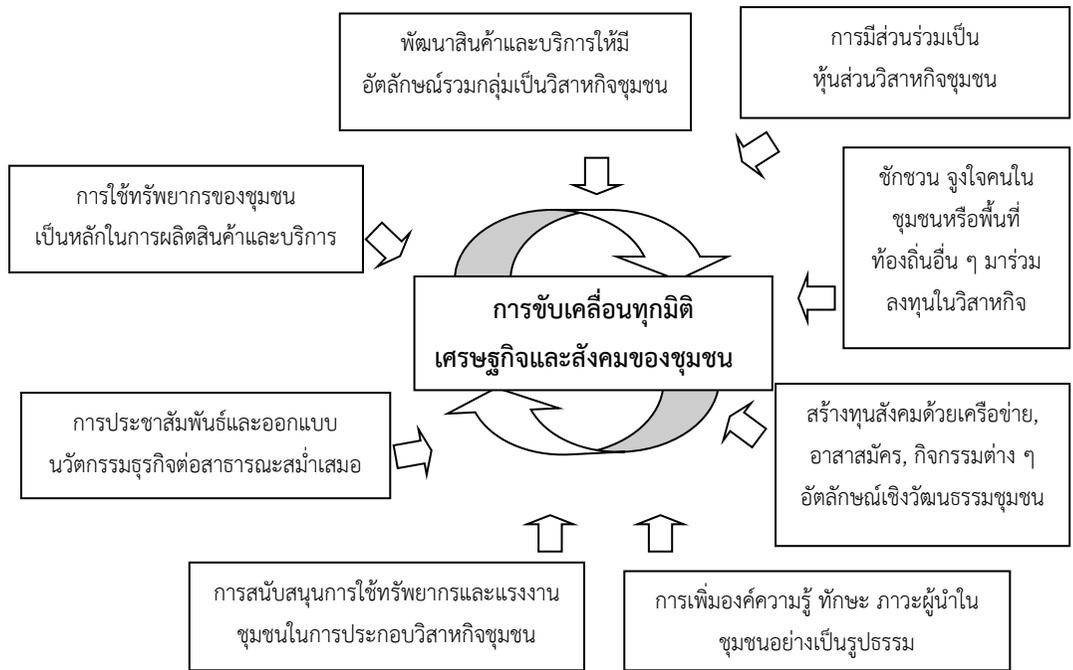
การพัฒนาของประเทศไทยเริ่มตั้งแต่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา จนกระทั่งถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ทั้งในระดับมหภาคและระดับจุลภาค ที่รัฐบาลได้พยายามพัฒนาวิถีชีวิตของสังคมชนบทและหมู่บ้านต่าง ๆ ให้มีการพัฒนาที่ดีขึ้น (สมคิด พรหมจ้อย และคณะ, 2546) ตระหนักถึงความสำคัญของทุนมนุษย์ ในการเสริมสร้างให้เกิดความเข้มแข็งด้วยการพึ่งตนเอง และได้ให้ความสำคัญ ในการเพิ่มศักยภาพของชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาประเทศ อันเกิดจากสร้างจุดแข็งของชุมชนที่มีภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิตเป็นพื้นฐานที่เข้มแข็ง ต่อเนื่องถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560-2564) (นวิรัตน์ นิธิชัยอนันต์ และนภาพรรณ พัฒนฉัตรชัย, 2561) สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ.2566-2570) ได้เน้นการเสริมสร้างความพึ่งพาตนเองของชุมชนผ่านการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนอย่างชัดเจน โดยมีกำหนดตัวชี้วัดที่ 2.3 ซึ่งมุ่งหวังให้มีชุมชนที่เป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมเพิ่มขึ้นเฉลี่ยปีละ 50 ชุมชน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) ที่ยกระดับจากการพึ่งพาตนเอง เพิ่มแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนผ่านเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ในการเชื่อมโยงระหว่างภาควิสาหกิจชุมชนกับภาคเอกชน ให้มีความร่วมมือกันอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้เกิดการพัฒนาในแต่ละพื้นที่

วิสาหกิจชุมชนเป็นการร่วมกลุ่มกัน สร้างกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน บนพื้นฐานแนวคิดสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ทุนสิ่งแวดล้อม ทุนวัฒนธรรม ทุนภูมิปัญญา ทุนทางการเงิน มาดำเนินการผลิตสินค้าและบริการด้วยการพึ่งพาตนเอง บนรากฐานทางเศรษฐกิจและสังคมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน ในรูปแบบธุรกิจชุมชนที่มีได้เน้นกำไรเป็นหลัก แต่ต้องการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนด้วยการนำองค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่มีอัตลักษณ์ของชุมชนมาประกอบธุรกิจในการสร้างรายได้และอาชีพ นอกเหนืออาชีพหลักจากการทำเกษตรกรรม (ทศพร แก้วขวัญไกร, 2560)

โดยเฉพาะรูปแบบวิสาหกิจชุมชนแบบเครือข่าย ที่รัฐบาลได้ตระหนักเห็นความสำคัญของการสร้างเครือข่ายของชุมชน ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่สามารถยกระดับการแข่งขันสินค้าและบริการของชุมชน ให้มีศักยภาพทางธุรกิจต่อการแข่งขันให้เทียบเท่าธุรกิจขนาดใหญ่ ทำให้การสร้างเครือข่ายมีบทบาทสำคัญของวิสาหกิจชุมชนต่อการพัฒนา และสร้างความอยู่รอดในสถานการณ์การแข่งขันทางธุรกิจที่มีความรุนแรงเพิ่มขึ้น ดังนั้น บทความนี้เห็นถึงความสำคัญของการสร้างเครือข่ายของวิสาหกิจชุมชน จึงทำการศึกษาให้เห็นถึงหลักการ แนวคิดของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน และแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งบทความนี้ได้แบ่งเป็น 3 ประเด็น ดังนี้ 1) แนวคิดเครือข่าย, เครือข่ายสังคม 2) แนวคิดใหม่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสู่กิจการเพื่อสังคม, ขยายฐานเครือข่ายกับผู้ประกอบการที่ได้รับความเสียหายเปรียบทางสังคม (Expanding the Networks of Disadvantaged Entrepreneurs 3) บทสรุป

แนวคิดและความสำคัญของเครือข่าย

ธุรกิจชุมชนหรือวิสาหกิจชุมชนเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชน ที่มีเป้าหมายเดียวกัน ในการพัฒนาสินค้าและบริการที่มีลักษณะเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน ซึ่งเป็นแนวคิดชุมชนเพื่อสร้างหลักประกันเชิงอุปถัมภ์ในทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในชุมชน กำหนดกรอบความคิดเพื่อยกระดับกลยุทธ์ของชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ภายใต้ฐานเครือข่ายให้กว้างขวางต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันของวิสาหกิจชุมชน โดยให้ครอบคลุมทุก ๆ มิติ ซึ่งจะส่งผลดีทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

ภาพที่ 1 การขับเคลื่อนทุกมิติเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ที่มา: OECD/Noya A. & Clarence E. (2009)

จากภาพที่ 1 พบว่า การขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนเกิดจากทั้งปัจจัยภายในและภายนอกชุมชน โดยปัจจัยภายในมาจากการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อผลิตสินค้าและบริการที่เป็นอัตลักษณ์ ขณะที่ปัจจัยภายนอกมาจากแรงกดดันในการแข่งขัน ซึ่งนำไปสู่การสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในระดับต่าง ๆ การสร้างเครือข่ายนี้มีความสำคัญต่อการเพิ่มทุนพลังและอำนาจในการต่อรองเพื่อให้วิสาหกิจชุมชนมีความยั่งยืนและสามารถแข่งขันได้ในระยะยาว

แนวคิดเครือข่าย

แนวคิดเครือข่ายในแวดวงวิชาการต่างประเทศได้ นิยามคำว่าเครือข่ายไว้ว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของสังคม ที่เกิดจากกลุ่มคนหรือองค์กรมารวมกลุ่มกัน ที่มีเป้าหมายเดียวกันมาสร้างปฏิสัมพันธ์กันระหว่างองค์กร เพื่อแลกเปลี่ยนข่าวสารหรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีได้หวังกำไรแต่ต้องการแก้ไขปัญหาที่มีลักษณะเหมือนกัน ตลอดจนสร้างกำลังหรืออำนาจการต่อรองในการแข่งขัน ซึ่งรูปแบบจะไม่มีอาณาเขตที่แน่นอน และไม่มีลักษณะการบังคับหรือการสั่งการตามลำดับชั้นของสายการบังคับบัญชา แต่เป็นการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจเหมือนพี่น้องมีอิสระต่อกัน (Alter, C. & Hage, J., 1993; Starkey, P., 1997; O’Toole, L. J. & Kennet J. M, 2004; The

Erasmus+project, 2021) นอกจากนั้นยังสามารถนำไปสู่เป้าหมายในการแลกเปลี่ยนทรัพยากรในด้านต่าง ๆ ที่พึ่งพิงกันได้ในรูปทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ วัตถุประสงค์ต่าง ๆ ที่สามารถบูรณาการให้เกิดประโยชน์ของเครือข่ายนั้น ๆ (Smith, J. & Priscilla, W., 2006)

ขณะที่แนวคิดคำว่าเครือข่ายในแวดวงวิชาการของคนไทย ได้มีนิยามว่า เครือข่ายเป็นกระบวนการการสร้างความสัมพันธ์อย่างมีปฏิสัมพันธ์ของสังคมอันดีระหว่างบุคคล กลุ่ม สถาบัน หรือองค์กรต่าง ๆ ที่มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์บางประการร่วมกันที่เชื่อมโยงประสานการดำเนินงานกิจกรรมหนึ่ง กิจกรรมใดที่เป็นประโยชน์ให้บรรลุเป้าหมาย (เสรี พงศ์พิศ, 2548, วิชุลดา มาตั้นบุญ, 2551) ถึงแม้การทำกิจกรรมอาจไม่สม่ำเสมอ แต่เป็นการวางรากฐานให้เกิดการช่วยเหลือหรือการร่วมมือกันในการแก้ปัญหา โดยในเครือข่ายอาจมีกฎเกณฑ์บางอย่างร่วมกัน แต่คงซึ่งความเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มตนเองไว้ได้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2538) เครือข่ายอาจแสวงหากำไรร่วมกันหรือไม่แสวงหากำไรและอาจมีลักษณะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ แต่มีเป้าหมายของความเป็นส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องหนึ่งเรื่องใดในทิศทางเดียวกัน (วิระศักดิ์ เครือเทพ, 2550) นอกจากนั้นเครือข่ายเป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ที่มีเป้าหมายร่วมกันในการพัฒนาและแก้ปัญหาสังคม โดยเครือข่ายไม่จำกัดแค่ในระดับบุคคลหรือองค์กรเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมไปถึงการเชื่อมโยงทรัพยากรทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, 2561) โดยเครือข่ายมีลักษณะเด่นคือการแลกเปลี่ยนข้อมูล การเรียนรู้ร่วมกัน และการสนับสนุนซึ่งกันและกัน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่เป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย (ชูลีรัตน์ จันทรเชื้อ, 2562) ทั้งนี้การพัฒนาเครือข่ายควรคำนึงถึงความยั่งยืนและการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกระดับ (นวรรตน์ นิธิชัยอนันต์ และนภาพรรณ พัฒนฉัตรชัย, 2561) และเป็นพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระยะยาว (อินทราภรณ์ มงคลชกรกิตติ และอรรธ อภินันท์ธีระศักดิ์, 2564)

จากการให้คำนิยามคำว่า “เครือข่าย” ของนักวิชาการทั้งในประเทศและต่างประเทศพบว่า เครือข่ายไม่เพียงแต่เป็นการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหา แต่ยังเป็นระบบที่ซับซ้อนของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงบุคคล กลุ่ม และองค์กรต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เครือข่ายนี้มีลักษณะเฉพาะคือการสร้างความสัมพันธ์ในทุกทิศทาง การมีรูปแบบที่เป็นระบบ และการบูรณาการองค์ความรู้ที่หลากหลาย เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรม ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้ เครือข่ายยังช่วยส่งเสริมการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและอำนาจ โดยที่สมาชิกแต่ละรายยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนเองไว้ได้

แนวคิดเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนและเครือข่ายทางสังคม

ปัจจุบันการสร้าง “เครือข่าย” มีบทบาทสำคัญมากในสถานการณ์ปัจจุบัน โดยเฉพาะชุมชนที่ต้องร่วมมือในการขับเคลื่อนชุมชนให้มีรายได้ และก่อให้เกิดการจ้างงานในชุมชน ดังที่เรียกว่า “วิสาหกิจชุมชน” และมีการสร้างเครือข่ายให้เกิดความเชื่อมโยงเป็น “เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน” ตามคำนิยามในพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ว่าด้วยเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน หมายถึง คณะบุคคลที่รวมตัวกันโดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดทำกิจกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด เพื่อประโยชน์ในการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนในเครือข่าย ที่สามารถออกมาในรูปกิจการของวิสาหกิจชุมชน หรือเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2564) โดยเหตุที่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนมีความสำคัญที่ต้องมีการกำหนดพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจมี 3 ประการ (พระมหาสุทิตย์ อาภากร, 2547 อ้างในชูลีรัตน์ จันทรเชื้อ และคณะ, 2558) คือ 1) สถานการณ์ปัญหาและสิ่งแวดล้อมมีความซับซ้อนที่หลากหลายเพิ่มขึ้น ซึ่งเกินความสามารถของกลุ่ม หรือองค์กรหนึ่งองค์กรใดจะดำเนินการแก้ไขปัญหาได้เพียงลำพัง ดังนั้น การรวมพลังที่กลไกอย่างมีประสิทธิภาพที่เป็นรูปธรรม อาทิเช่น รวมกลุ่ม เครือข่าย เกิดความเชื่อมโยงระหว่างผู้นำหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมาช่วยเหลือกัน ที่เสริมสร้างในรูปเครือข่ายต่าง ๆ 2) การสร้างพื้นที่ให้กับสังคมที่สามารถนำมาสู่การแก้ปัญหา และการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น เครือข่ายจึงถือว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งในการเชื่อมต่อระหว่างกลุ่ม บุคคลหรือองค์กรต่าง ๆ ที่มีความคิด ความเชื่อ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เดียวกันมารวมกลุ่มกัน 3) การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ทำให้เกิดการพึ่งพิงกันที่ออกมาในรูปเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ กิจกรรม แลกเปลี่ยนความคิด แนวทางการแก้ไขปัญหา รวมทั้งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาเครือข่ายอย่างต่อเนื่องจากต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำที่จะทำให้เกิดการประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

ดังนั้น เมื่อวิเคราะห์แนวคิดเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนและเครือข่ายทางสังคม ทำให้ทราบ ว่า เครือข่ายทางสังคมและเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนต่างมีพื้นฐานมาจากการเชื่อมโยงของบุคคลและกลุ่ม แต่แตกต่างกันในแง่ของเป้าหมายและวัตถุประสงค์ เครือข่ายทางสังคมเน้นการเชื่อมโยงกันในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการสื่อสารและกิจกรรมร่วมกัน ขณะที่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนมุ่งเน้นการรวมกลุ่มเพื่อบรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจ เช่น การเพิ่มรายได้และการสร้างงาน โดยมีการประสานความร่วมมือกันอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ จนถึงปลายน้ำ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน

ลักษณะและองค์ประกอบของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

การเกิดเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในแต่ละพื้นที่ สามารถมีจุดเริ่มต้นที่เหมือนหรือต่างกันได้ ขึ้นอยู่กับหลายปัจจัยแตกต่างกัน โดยหลักการพบว่าการเกิดเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน (ธีรเทศร์ ขจรพัฒนภิรมย์ และคณะ, 2559) อาจเกิดได้ 3 ลักษณะ คือ 1) เครือข่ายที่เกิดจากธรรมชาติ กล่าวคือ เป็นการร่วมกลุ่มกันอันเกิดจากปัญหาที่มีลักษณะเดียวกัน ทำให้แสวงหาองค์ความรู้ในการแก้ไขปัญหาในการช่วยเหลือกัน ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนใกล้เคียงกัน วัฒนธรรม ภูมิปัญญาคล้ายคลึง มาแลกเปลี่ยนแนวคิดกันอย่างไม่เป็นทางการ 2) เครือข่ายจัดตั้ง เป็นการดำเนินการสัมพันธ์กับนโยบายของรัฐเป็นส่วนใหญ่ ที่มองเห็นถึงความสำคัญในการสร้าง สนับสนุนหรือผลักดันให้เกิดบรรลุผลตามแนวคิดของรัฐบาล ซึ่งจะเกิดเป็นรูปธรรมชัดเจน เครือข่ายเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก แต่ถ้าพิจารณา พบว่า เป็นการรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างหลวม ๆ และอาจไม่ต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากเกิดจากความต้องการของนโยบายภาครัฐ 3) เครือข่ายวิวัฒนาการ เป็นการเกิดจากกระบวนการ พัฒนาผสมผสาน เริ่มจากบุคคล กลุ่มบุคคล กลุ่มชุมชน กลุ่มองค์กร มาร่วมกันในการพัฒนาอย่างหนึ่งอย่างใดแบบกว้าง ๆ ต่อการส่งเสริม สนับสนุนและเรียนรู้ไปด้วยกัน ซึ่งยังไม่กำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน แต่เป็นการก่อตัวในการพัฒนาไปที่ละขั้นตอน กลายเป็นพันธมิตรที่จะสร้างเครือข่ายให้เกิดความเข้มแข็ง อย่างมีจุดมุ่งหมาย หัวใจและจิตวิญญาณเดียวกัน

ลักษณะของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน โดยภาพรวมการสร้างเครือข่ายจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่ม หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันที่มีการพึ่งพิงอาศัยกัน แต่การเกิดเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนก็ไม่สามารถเกิดได้ ถ้าขาดปัจจัยหนึ่งปัจจัยใดที่สำคัญ ดังนี้ 1) ต้องมีกลุ่มบุคคลหรือองค์กรหรือสถาบัน 2) กลุ่มเหล่านั้นมีการสร้างปฏิสัมพันธ์กันในรูปแบบต่าง ๆ ที่เอื้อประโยชน์ให้กับเครือข่ายในการทำงานทั้งเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม 3) มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการบรรลุเป้าหมายของเครือข่ายร่วมกัน เช่น วัตถุประสงค์หลักต้องการเพิ่มรายได้และสร้างงานให้กับคนในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เป็นต้น 4) ในกลุ่มของตนยังคงซึ่งความเป็นอัตลักษณ์ของตนไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งเป็นอิสระต่อกัน แต่มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ กิจกรรมที่มาร่วมกันในการแก้ไขและพัฒนา (ชูลีรัตน์ จันทร์เชื้อ และคณะ, 2558) จากที่ได้กล่าวมาแล้วลักษณะเป็นเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน มารวมกันเพื่อมาแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร มีศูนย์รวมการสนับสนุนให้เกิดประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งเวทีการเจรจาต่อรองเพื่อเสริมสร้างศักยภาพแก่ชุมชน

องค์ประกอบของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น เครือข่ายเชิงพื้นที่ (Area) เครือข่ายเชิงกิจกรรม (Issue) และเครือข่ายตามโครงสร้างหน้าที่ก็ตาม แต่โดยพื้นฐานองค์ประกอบของเครือข่ายไม่แตกต่างกัน (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, พระมหาสุทิตย์ อากาศโร อ่างใน นโรปกรณ์ สิทธิวงศ์ และคณะ, 2561; สนธยา พลศรี อ่างใน ชูสิทธิ์ จันทรเชื้อ และคณะ, 2558) โดยเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนที่เข้มแข็ง ประกอบด้วย องค์ประกอบสำคัญหลายประการ ได้แก่ การมีสมาชิกหลากหลายกลุ่ม การมีวิสัยทัศน์และเป้าหมายร่วมกัน การสร้างความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม การมีโครงสร้างการจัดการที่เป็นประชาธิปไตย และการสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคน การดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย และนำไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาว

แนวคิดใหม่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสู่กิจการเพื่อสังคม

เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนถือว่าเป็นปัจจัยก้าวแรกของการสร้างเครือข่าย ให้มีประสิทธิภาพในการช่วยเหลือ พี่น้อง เกื้อกูล แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการสร้างพลังของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ที่เหมือนกัน แต่การสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนให้เกิดการยกระดับมากกว่าพัฒนานั้น จำเป็นต้องมีการสร้างแนวคิดใหม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง จากเพียงเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเป็นหน่วยเครือข่ายเล็ก ๆ เท่านั้น ทำอย่างไรให้เป็นเครือข่ายกระแสหลักและเป็นเส้นเลือดหลักของธุรกิจชุมชนสู่ธุรกิจหลักของประเทศ

แนวคิดใหม่ของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสู่กิจการเพื่อสังคม

การสร้างแนวคิดใหม่ คือ การต่อยอดให้เกิดประโยชน์และทันสมัย โดยอาศัยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้เกิดประโยชน์เพิ่มมากขึ้น จากธุรกิจชุมชนทั่วไปของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน (CEIS et al., 2015) ที่มุ่งเน้นถึง “กิจการสังคม” (Social Enterprise) ที่พัฒนาให้เกิดการยอมรับตามเกณฑ์มาตรฐานแนวคิดของสังคม สร้างมูลค่าให้เกิดค่านิยมที่ทุกคนต้องรู้จักและจดจำได้ โดยอิงผลประโยชน์ส่วนรวมมากกว่ากำไรส่วนบุคคลหรือกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด เสริมสร้างพลังและความเข้มแข็งของเครือข่ายที่สามารถสร้างโอกาส ส่งเสริมอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งสิ่งแวดล้อมให้มีความยั่งยืนหลักเกณฑ์แนวคิดใหม่ของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสู่กิจการเพื่อสังคม มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. สร้างตลาดการซื้อขายสินค้าและบริการให้มีวัตถุประสงค์ขั้นพื้นฐานเพื่อผลประโยชน์ของสังคมและสิ่งแวดล้อม

2. การเกิดกำไรจากการร่วมมือของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนใด ๆ ต้องนำมาทำธุรกิจชุมชนหรือเพื่อผลประโยชน์ให้กับกลุ่มมากกว่าการนำเงินมาแจกจ่ายให้กับผู้ถือหุ้น

3. การเลิกกิจการของวิสาหกิจชุมชนนั้น ทรัพย์สินที่มีอยู่ให้นำไปให้กับวิสาหกิจชุมชนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันของชุมชนนั้นเพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์

4. ตระหนักถึงการเป็นอิสระทางการเงิน หรือพิจารณาว่าเงินเป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่หนทางการบรรลุเป้าหมายทั้งหมดของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

5. การดำเนินงานเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน อยู่นอกเหนือการควบคุมของหน่วยงานของรัฐที่เป็นศูนย์กลาง แต่เน้นการทำงานมุ่งไปสู่กิจการสังคมและผลประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก

การขับเคลื่อนแนวคิดใหม่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนให้เกิดเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนนั้น ต้องอาศัยวิสัยทัศน์ของกิจการสังคมเป็นแนวคิดหลัก 4 ด้าน ประกอบด้วย 1) สร้างการเคลื่อนไหว (Building a Movement) ที่เชื่อมั่นมาก 2) สร้างศักยภาพ (Building Capability) ด้านการลงทุน การสนับสนุนธุรกิจและพัฒนาความเป็นผู้นำ 3) สร้างตลาด (Building Markets) ที่เปิดกว้างกิจการสังคมที่สามารถเติบโตได้ 4) สร้างศักยภาพปัจจัยพื้นฐาน (Building on Potential) ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ โดยมีมุมมองในแต่ละด้าน ดังนี้ (CEIS et al., 2015)

1. สร้างการเคลื่อนไหว (Building a Movement) ในทางกิจการเพื่อสังคม จากการนำจุดเด่นการพึ่งพาตนเอง และสร้างความยืดหยุ่นในเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนมีแนวคิด แนวคิดนี้มุ่งสร้างการเคลื่อนไหววิสาหกิจเพื่อสังคมที่แข็งแกร่ง โดยเน้นการพึ่งพาตนเองและความยืดหยุ่นของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน กลยุทธ์หลักประกอบด้วย การสร้างการรับรู้และยอมรับในสังคม การขยายเครือข่ายและพัฒนาแบรนด์ที่แข็งแกร่ง การสร้างความสัมพันธ์กับผู้บริโภคและพันธมิตรทางธุรกิจ การสร้างเอกลักษณ์และความร่วมมือในเครือข่าย และการนำเทคโนโลยีมาใช้เพื่อขับเคลื่อนการเติบโตของวิสาหกิจเพื่อสังคมให้เป็นกระแสหลักในอนาคต

2. สร้างศักยภาพ (Building Capability) การสร้างความเติบโตของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เป็นกิจการเพื่อสังคมเป็นการพัฒนาที่ทำให้คนและสิ่งแวดล้อมมาก่อนกำไร ดังนั้น การสร้างความสมดุลทางการเงิน ภายในวิสาหกิจชุมชนกับการเงินภายนอกเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ต้องมีความเหมาะสม มีแนวคิดเสนอการพัฒนาระบบการเงินเพื่อสังคมที่ครอบคลุมและยั่งยืน โดยเน้นการออกแบบผลิตภัณฑ์ทางการเงินที่เข้าถึงได้สำหรับทุกกลุ่มคน การสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับตลาดการเงินให้กับผู้ประกอบการชุมชน การสนับสนุนผู้ให้กู้รายใหม่ และการพัฒนาธนาคารในระดับท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังเน้นการสร้างเครือข่ายและส่งเสริมความเป็นผู้นำ เพื่อให้กิจการเพื่อสังคมสามารถแข่งขันได้ในระดับสากลและสร้างผลกระทบเชิงบวกต่อสังคมในวงกว้าง

3. สร้างตลาด (Building Markets) การทำให้วิสาหกิจชุมชนเพื่อสังคม จากกระแสรองให้กลายเป็นกระแสหลักทางธุรกิจของชาติได้นั้น ต้องมีการเสริมสร้างตลาดที่มีหลายมิติด้วยการศึกษาพฤติกรรมผู้บริโภค พฤติกรรมผู้ซื้อสินค้าและบริการอย่างแท้จริง โดยเริ่มจากการปฏิบัติในตลาดผู้บริโภคในการสร้างความรู้จักให้ทั่วถึงผ่านแบรนด์สินค้าและบริการ เพื่อให้เกิดความไว้วางใจเส้นทางการตลาดที่สะดวกในการเดินทางบริการสาธารณะ ให้สอดคล้องกับเส้นทางของหน่วยงานของรัฐ รวมทั้งสร้างบทบาทการแข่งขันของธุรกิจให้สัมพันธ์กับพฤติกรรมองค์กรชุมชน โดยเบื้องต้นมีแนวคิด เสนอการส่งเสริมกิจการเพื่อสังคมโดยการบูรณาการภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อสร้างความต้องการของผู้บริโภคต่อผลิตภัณฑ์จากชุมชน ผ่านการสร้างแบรนด์และการรณรงค์ประชาสัมพันธ์

4. สร้างศักยภาพปัจจัยพื้นฐาน (Building on Potential) พื้นฐานการสร้างให้เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเป็นกิจการเพื่อสังคม ต้องเริ่มจากการพัฒนาศักยภาพปัจจัยขั้นพื้นฐานของการบ่มเพาะความคิด อุดมการณ์เพื่อสังคม ผลประโยชน์ส่วนรวมในการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเบื้องต้นมีแนวคิด เสนอการพัฒนากิจการเพื่อสังคมโดยการบูรณาการทุกภาคส่วน ตั้งแต่ระดับการศึกษา ผู้ประกอบการ การจ้างงาน และการจัดการทรัพยากรสังคม โดยเน้นการสร้างระบบนิเวศที่เอื้อต่อการเติบโตของกิจการเพื่อสังคม ผ่านการสร้างความตระหนักรู้ในทุกกระดับ การสนับสนุนผู้ประกอบการ การสร้างโอกาสทางการจ้างงาน

ขยายฐานเครือข่ายกับผู้ประกอบการที่เสียเปรียบทางสังคม

การสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ไม่เพียงต้องการยกระดับเป็นกิจการเพื่อสังคม เน้นผลประโยชน์ส่วนรวมของสังคม มองผลกำไรมาทีหลังเท่านั้น แต่เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาอย่างยั่งยืน และอีกแนวคิดใหม่ที่ต้องพิจารณาเพิ่มเติมและให้เกิดรูปธรรมขึ้น คือ การขยายฐานเครือข่ายในการสร้างโอกาสกับผู้ประกอบการที่เสียเปรียบทางสังคมหรือผู้ด้อยโอกาสทางสังคม โดยสังคมส่วนใหญ่มองว่าเป็นจุดอ่อนของสังคม นำมาสร้างโอกาสเป็นจุดแข็งของกิจการเพื่อสังคม คือ (Dodd, S. D. & Keles, J., 2014)

1. สตรี (Women) แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า สตรีมีศักยภาพในการเป็นผู้ประกอบการและขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการสร้างเครือข่ายและการเข้าถึงแหล่งทุน แม้จะมีอุปสรรคบางประการ เช่น การเลี้ยงดูบุตร หรืออคติทางสังคม แต่การวิจัย พบว่า สตรีกลับมีความได้เปรียบในด้านความคิดริเริ่มและความสามารถในการเชื่อมต่อกับผู้อื่น ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างกิจการเพื่อสังคมที่ประสบความสำเร็จ ดังนั้น การส่งเสริม

บทบาทของสตรีจึงเป็นกลยุทธ์สำคัญในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนและบรรลุเป้าหมายของกิจการเพื่อสังคม

2. ชนกลุ่มน้อย (Ethnic Minorities) แนวคิดนี้ เน้นย้ำถึงศักยภาพของชนกลุ่มน้อยในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน โดยมองว่า “วงล้อมทางชาติพันธุ์” ที่เป็นลักษณะเฉพาะตัวของชนกลุ่มน้อย ไม่ใช่ข้อจำกัด แต่กลับเป็นจุดแข็งที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้ การนำอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชนกลุ่มน้อยมาเป็นจุดเด่น ในการสร้างแบรนด์และผลิตภัณฑ์ จะช่วยสร้างความแตกต่างและดึงดูดความสนใจจากตลาดได้

3. กลุ่มอพยพหรือแรงงานข้ามชาติ (Migrants) กลุ่มผู้อพยพหรือแรงงานข้ามชาติ แม้จะเผชิญอุปสรรคในการเข้าถึงทรัพยากร แต่ก็มีศักยภาพในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากกลุ่มผู้อพยพมักนำพาทักษะเฉพาะตัว ประสบการณ์ และความคิดสร้างสรรค์มาจากถิ่นกำเนิด ซึ่งสามารถนำมาต่อยอดเป็นธุรกิจได้ นอกจากนี้ การเชื่อมโยงกับธุรกิจในบ้านเกิดยังเป็นโอกาสในการสร้างเครือข่ายธุรกิจข้ามชาติและส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค

4. ผู้พิการ (Disabled People) ผู้พิการเผชิญอุปสรรคในการเข้าถึงตลาดแรงงาน เนื่องจากทัศนคติของผู้ประกอบการและข้อจำกัดของระบบ แม้จะมีศักยภาพและความต้องการในการสร้างสรรค์ แต่ผู้พิการมักถูกมองข้ามและขาดโอกาสในการแสดงออก ดังนั้น เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างโอกาสให้ผู้พิการ โดยการออกแบบงานและอาชีพที่เหมาะสมกับความสามารถเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล

5. ข้อเสียเปรียบของอายุ (Age-related Disadvantage) กลุ่มผู้สูงอายุและเยาวชนมักถูกมองข้ามในตลาดแรงงาน เนื่องจากผู้ประกอบการส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับกลุ่มคนหนุ่มสาวที่มีศักยภาพในการเติบโต อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ปัจจุบันที่ต้นทุนแรงงานสูงขึ้น ทำให้ผู้ประกอบการหันมาให้ความสนใจกับกลุ่มผู้สูงอายุและเยาวชนมากขึ้น เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากจุดแข็งของทั้งสองกลุ่ม โดยการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรุ่น

6. คนว่างงานระยะยาว (Long-Term Unemployed) คนว่างงานระยะยาวมักเผชิญอุปสรรคหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงของอุตสาหกรรม การถูกกีดกันทางสังคม และการขาดโอกาส ซึ่งส่งผลให้พวกเขาเข้าสู่ตลาดแรงงานได้ยาก เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือกลุ่มคนเหล่านี้ โดยการพัฒนาศักยภาพและสร้างโอกาสให้พวกเขามีส่วนร่วมในการทำงาน ซึ่งจะช่วยลดปัญหาการอพยพย้ายถิ่นและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

จากแนวคิดใหม่ของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสู่กิจการเพื่อสังคม เป็นการสร้างแนวคิดที่เกิดการต่อยอดให้เกิดประโยชน์และทันสมัย ให้กับธุรกิจชุมชนที่สามารถยกระดับ ให้เกิดผลกระทบ

เชิงบวกต่อกิจการเพื่อสังคมในด้านการเปลี่ยนแปลงตลาดไปอย่างสิ้นเชิง ทั้งวัตถุประสงค์ขั้นพื้นฐาน เป้าประสงค์ที่เกิดการร่วมมือของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ที่มองกำไรเพียงกระบวนการหนึ่งแต่มีใช้ปัจจัยหลัก แต่ต้องการสร้างธุรกิจชุมชนให้ตระหนักถึงมนุษย์ ชุมชน สังคมที่อยู่อย่างเกื้อกูลกันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

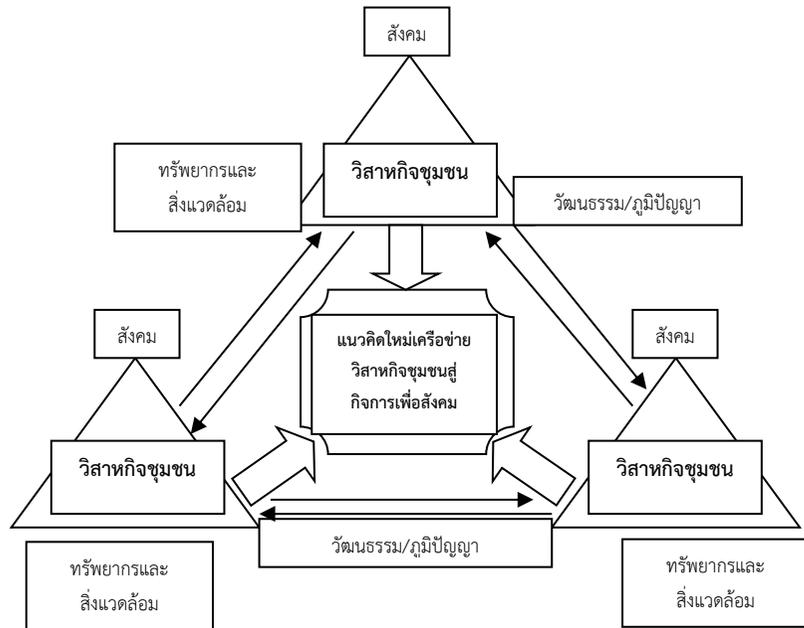
บทสรุป

การพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงการยกระดับจากการรวมกลุ่มเพื่อการพึ่งพาตนเองสู่การเป็นกิจการเพื่อสังคมที่มุ่งเน้นความยั่งยืนและประโยชน์ส่วนรวม การขยายฐานเครือข่ายครอบคลุมถึงกลุ่มผู้ด้อยโอกาสสร้างความเท่าเทียมและลดความเหลื่อมล้ำในสังคม อย่างไรก็ตาม เครือข่ายต้องการการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาความขัดแย้งและการขาดทรัพยากร แนวคิดนี้ช่วยเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในทุกมิติ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืนนี้ถือเป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจฐานรากในอนาคต โดยธุรกิจชุมชนหรือวิสาหกิจชุมชน เป็นการรวมกลุ่มของสมาชิกที่มีเป้าหมายเดียวกันในการผลิตสินค้าและบริการ เพื่อให้เกิดรายได้เพิ่มการจ้างงานในชุมชน ไปพร้อมกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวของชุมชนให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่ในการแข่งขันทางธุรกิจชุมชนหรือเพียงวิสาหกิจชุมชนที่มีเป้าหมายเดียวกันไม่เพียงพอ เพราะการเปลี่ยนแปลงมีตลอดเวลา ดังนั้นการสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ถือว่ามีความสำคัญของการพัฒนาสินค้าและบริการร่วมกัน การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ทำให้เกิดหุ้นส่วนทางธุรกิจชุมชนที่กว้างขึ้น ก่อให้เกิด การสร้างทุนสังคมด้วยเครือข่าย, อาสาสมัคร, กิจกรรมต่าง ๆ ที่ร่วมกันออกแบบให้เกิดความเข้มแข็ง พร้อมกับการพัฒนาองค์ความรู้ ทักษะ ภาวะผู้นำในเครือข่ายให้เกิดการยกระดับในการใช้ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ในการต่อยอดให้เกิดประโยชน์ ทันสมัยมุ่งสู่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเป็นกิจการเพื่อสังคมอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

การพัฒนาของประเทศไทยที่ผ่านมามุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรในชุมชนและการสร้างเครือข่ายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม วิสาหกิจชุมชนได้กลายเป็นกลไกสำคัญที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก โดยเน้นการพึ่งพาตนเอง ความร่วมมือในชุมชน และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตสินค้าและบริการ โดยแนวคิดเครือข่ายตั้งแต่การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนจนถึงการขยายฐานไปสู่กิจการเพื่อสังคมสะท้อนถึงความก้าวหน้าและความยืดหยุ่นของชุมชนในยุคปัจจุบัน การพัฒนาเครือข่ายเหล่านี้ไม่เพียงช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นรากฐาน

สำคัญสำหรับการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนในอนาคต การยกระดับแนวคิดใหม่ของวิสาหกิจชุมชน ไม่เพียงแต่เน้นการพึ่งพาตนเองอย่างมีส่วนร่วมของกลุ่มหรือชุมชน แต่การรวมกลุ่มนั้นเกิดเครือข่าย และขยายไปถึงแนวคิดใหม่ต่อการส่งเสริมการพัฒนากิจการเพื่อสังคม กับกลุ่มเสียเปรียบทางสังคม หรือกลุ่มชายขอบ ไม่ว่าจะเป็นสตรี ชนกลุ่มน้อย กลุ่มอพยพหรือกลุ่มแรงงานต่างด้าว ผู้พิการ ผู้เสียเปรียบเทียบทางอายุและคนว่างงานระยะยาว ได้รับโอกาสที่เท่าเทียมกันในสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างแนวคิดใหม่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสู่กิจการเพื่อสังคม
ที่มา: วิเคราะห์ของผู้เขียน

จากภาพที่ 2 ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างแนวคิดใหม่ของวิสาหกิจชุมชนมาร่วมมือกัน กำหนดหลักเกณฑ์ใหม่ด้วยกัน ที่สามารถยกระดับเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนให้เป็น “กิจการสังคม” ที่มีขนาดใหญ่มากขึ้น แต่ตอบสนองความต้องการของสังคม ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสามารถจะส่งเสริมวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ของแต่ละวิสาหกิจชุมชนมาผสมผสานให้เกิดความเป็นเอกภาพ

เอกสารอ้างอิง

เสรี พงศ์พิศ. (2548). *เครือข่ายยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็งชุมชนเข้มแข็ง: วัฒนธรรมองค์กรของโลกยุคใหม่*. กรุงเทพฯ : สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน.

- กาญจนา แก้วเทพ. (2538). *เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพฯ : มายด์พับบลิชชิง.
- ชูลีรัตน์ จันทร์เชื้อ และคณะ. (2558). *การค้นหาเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้วยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่การสร้างโครงข่ายการท่องเที่ยว โดยชุมชนภาคเหนือตอนล่าง*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ชูลีรัตน์ จันทร์เชื้อ. (2562). *การค้นหาเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้วยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ทศพร แก้วขวัญไกร. (2560). *ทางรอดวิกฤติเศรษฐกิจด้วยแนวทางวิสาหกิจชุมชน*. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์*, 9(2), 33-50.
- ธีรเทศร์ ขจรพัฒนภิรมย์ และคณะ. (2559). *แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน จังหวัดเชียงใหม่ โดยการมีส่วนร่วมของภาคี*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นโรปกรณ์ สิทธิวงษ์และคณะ. (2561). *โครงการกระบวนการพัฒนาเครือข่ายผู้ใช้น้ำในเขตลุ่มน้ำแม่จัดตอนบน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นวรรตน์ นิธิชัยอนันต์ และนภาพรรณ พัฒนฉัตรชัย. (2561). *การพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนชายแดนไทย-กัมพูชา: กลุ่มวิสาหกิจชุมชนโรงสีข้าวบ้านโจรก*. *วารสารวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย*, 13(46), 101-111.
- พระมหาสุหิตย์ อาภากรโ. (2561). *แนวทางการพัฒนาและการจัดการเครือข่ายของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนพืชผักอินทรีย์*. *วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต*, 6(2), 261-270.
- วิชุดา มาตันบุญ. (2551). *เครือข่ายองค์กรด้านเด็กกับการป้องกันและแก้ไขปัญหาการละเมิดทางเพศต่อเด็กในจังหวัดภาคเหนือตอนบน: กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่*. (รายงานการวิจัย). เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วีระศักดิ์ เครือเทพ. (2550). *เครือข่าย: นวัตกรรมการทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในแนวระนาบเพื่อการเพิ่มขีดความสามารถในการปฏิบัติงานและความรับผิดชอบต่อสาธารณะ*. กรุงเทพฯ : ซีโน ดีไซน์.
- สมคิด พรหมจ้อย และคณะ. (2546). *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้: ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.

- สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (2564). *พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548*. เข้าถึงได้จาก <https://www.moac.go.th/download/pos%207608.pdf>.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสาม พ.ศ.2566-2570*. เข้าถึงได้จาก <https://reo8.moe.go.th/wp-content/uploads/2023/06>.
- อินทราภรณ์ มงคลจรกิตติ และอรรถ อภินนทีธีระศักดิ์. (2564). การพัฒนาศักยภาพและกระบวนการผลิตของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์วิถีชัยภูมิ. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์*, 6(2), 169-181.
- Alter, C. & Hage, J. (1993). *Organizations Working Together*. California : Sage.
- CEIS et al. (2015). *Scotland's Vision for Social Enterprise 2025: Moving Social Enterprise in from Margins to the Mainstream*. Retrieved from <https://socialenterprise.scot/cms/wpcontent/uploads/2019/05/80>
- Dodd, S. D. & Keles, J. (2014). *Expanding the networks of disadvantaged entrepreneurs*. OECD Centre for Entrepreneurship, SMEs and Local Development. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/275659239_Expanding_the_networks_of_disadvantaged_entrepreneurs
- O'Toole, L. J. & Kenneth J. M. (2004). Desperately Seeking Selznick: Cooptation and the Dark Side of Public Management in Networks. *Public Administration Review*, 64(6), 681-693.
- OECD/Noya A. and Clarence E. (2009). *Community capacity building: fostering economic and social resilience. Project outline and proposed methodology*. Retrieved from [www.oecd.org/dataoecd/54/10/44681969 .pdf](http://www.oecd.org/dataoecd/54/10/44681969.pdf)
- Smith, J. & Priscilla, W. (2006). Understanding the Different Faces of Partnering: A Typology of Public- Private Partnerships School. *Leadership and Management*, 26(3), 249-298.
- Starkey, P. (1997). *Networking for development*. London : International Forum for Rural Transport and Development.

The Erasmus+ project. (2021). *Social Enterprise Networking. Village Social Enterprise learning material guidance and networking (ViSEnet)*. Retrieved from <https://rural.sehub.net/project/chapter-social-enterprise-networking/>